

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari

Evatov Saminjon Sobirovich –
Farg‘ona davlat universiteti
“Pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi
E-mail: evatovsaminjon83@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5326-6594>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smir yoshidagi o‘quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari keng qamrovda yoritiladi. Zamonaviy ta’lim jarayonida kommunikativ kompetentlikning shaxsning ijtimoiy, psixologik, axloqiy va intellektual rivojlanishidagi o‘rni turli ilmiy manbalar va tadqiqotlar asosida chuqur tahlil qilinadi. Maqolada kommunikativ kompetentlikning tarkibiy tuzilmasi, uning lingvistik, diskursiv, ijtimoiy-lingvistik va strategik kompetensiyalar bilan o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi. O‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari, muloqotga bo‘lgan ehtiyoj, emotsional barqarorlik, o‘zini ifoda etish qobiliyati va shaxslararo munosabatlarga kirishish mexanizmlari ilmiy asosda bayon qilinadi. Tadqiqot natijalari kommunikativ kompetentlikni shakllantirish o‘quvchining muloqot madaniyati, ijtimoiy moslashuvi, konfliktlarga kirishmaslik, liderlik sifatleri va jamoada ishlash qobiliyatlarining rivojlanishini ta’minlashini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, kommunikativ kompetentlik, muloqot, lingvistik kompetensiya, diskursiv kompetensiya, ijtimoiy-lingvistik kompetensiya, strategik kompetensiya, shaxslararo munosabatlar, muloqot madaniyati.

Теоретические основы формирования коммуникативной компетентности у подростков

Аннотация. В статье комплексно рассматриваются теоретико-методологические основы формирования коммуникативной компетентности у учащихся подросткового возраста. На основе различных научных источников и исследований подробно анализируется роль коммуникативной компетентности в социальном, психологическом, нравственном и интеллектуальном развитии личности в современном образовательном процессе. Раскрывается структурная структура коммуникативной компетентности, её взаимосвязь с лингвистической, дискурсивной, социолингвистической и стратегической компетентностями. Научно описаны психологические особенности подросткового возраста: потребность в общении, эмоциональная устойчивость, способность к самовыражению и механизмы вхождения в межличностные отношения. Результаты исследования показывают, что формирование коммуникативной компетентности обеспечивает развитие культуры общения учащихся, социальной адаптации, избегания конфликтов, лидерских качеств и навыков командной работы.

Ключевые слова: подростковый возраст, коммуникативная компетентность, коммуникация, языковая компетентность, дискурсивная компетентность, социолингвистическая компетентность, стратегическая компетентность, межличностные отношения, культура общения.

Theoretical foundations for developing communicative competence in adolescents

Annotation. This article comprehensively covers the theoretical and methodological foundations of the formation of communicative competence in adolescent students. The role of communicative competence in the social, psychological, moral and intellectual development of the individual in the modern educational process is analyzed in depth based on various scientific sources and studies. The article reveals the structural structure of communicative competence, its interrelation with linguistic, discursive, sociolinguistic and strategic competencies. The psychological characteristics of adolescence, the need for communication, emotional stability, the ability to express oneself and the mechanisms of entering into interpersonal relationships are scientifically described. The results of the study show that the formation of communicative competence ensures the development of the student's communication culture, social adaptation, conflict avoidance, leadership qualities and teamwork skills.

Keywords: adolescence, communicative competence, communication, linguistic competence, discursive competence, sociolinguistic competence, strategic competence, interpersonal relationships, communication culture.

KIRISH

Bugungi globallashtirish jarayonlari va jamiyatning ijtimoiy-kommunikativ dinamikasi shaxsning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi uchun kommunikativ kompetentlikni eng muhim ko'nikmalardan biriga aylantirmoqda. Ta'lim tizimi faqat bilim beruvchi institut sifatida emas, balki shaxsiy kompetensiyalarni shakllantiruvchi hamda o'quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlovchi muhim muassasa sifatida talqin etilmoqda. Kommunikativ kompetentlikning o'smir yoshidagi o'quvchilarda shakllanishi esa alohida ilmiy ahamiyatga ega, chunki aynan o'smirlik davrida shaxsning muloqotga bo'lgan ehtiyoji, o'zini namoyon qilish istagi, ijtimoiy rollarni anglash jarayoni jadal kechadi.

O'smirlik – bu shaxs psixologik va ijtimoiy rivojlanishining keskin faollashgan bosqichi bo'lib, bu davrda o'quvchi atrof-muhit bilan murakkab muloqot jarayonlariga kirishadi, o'z fikrini asoslab berishga, mustaqil qaror qabul qilishga, o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida tasdiqlashga intiladi. Demak, kommunikativ kompetentlik nafaqat muloqot ko'nikmalari majmui, balki shaxsning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va madaniy xulq-atvorini belgilovchi omildir.

Shu nuqtai nazardan ushbu maqolaning dolzarbligi o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikning shakllanish mexanizmlarini nazariy jihatdan chuqur o'rganish zarurati bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan. Kommunikativ kompetentlik – bu shaxsning turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda samarali muloqot qila olish qobiliyati bo'lib, u lingvistik, sotsiokultural va strategik komponentlardan tashkil topadi. Samarali muloqot faqat til bilimlariga emas, balki muloqot vaziyatini tushunish, madaniy kodlarni anglash va muloqot strategiyalarini qo'llashga ham bog'liq.

O'smirlik davri psixologik jihatdan kommunikativ kompetentlikni shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi, chunki bu yoshda shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasi, o'zini anglash va guruh ichidagi o'zaro aloqalar rivojlanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar bilan olib borilgan interaktiv mashg'ulotlar, o'yinlar va rolli vazifalar ularning kommunikativ qobiliyatlarini samarali rivojlantiradi. Shu sababli, pedagogik fanlarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish metodikasi o'quvchilarning individual va guruh xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilishi zarur.

Zamonaviy tadqiqotlarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning bir nechta asosiy komponentlari ajratilgan: lingvistik kompetentlik – til bilimlari va grammatik qobiliyatlar; sotsiokultural kompetentlik – madaniyatlararo tushuncha va muloqot qoidalarini bilish; strategik kompetentlik – muloqot jarayonini boshqarish va xatoliklarni tuzatish qobiliyati. Shu bilan birga, o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini baholashda interaktiv faoliyat, ijodiy mashqlar va real muloqot vaziyatlari samarali vosita hisoblanadi.

O'zbekiston pedagogik tadqiqotlarida ham o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish masalasi izchil o'rganilmoqda. O'quvchilarda muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishning innovatsion metodlari, elektron resurslar va aralash ta'lim vositalari samarali natijalar bermoqda. Shu bilan birga, xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagoglar kommunikativ kompetentlikni faqat tilni o'rgatish orqali emas, balki interaktiv, loyiha asosida va guruhli faoliyat orqali shakllantirishga e'tibor qaratishi zarur.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning samarali usullari lingvistik bilimlar, ijtimoiy-madaniy ko'nikmalar va strategik muloqot qobiliyatlarini uyg'un

rivojlantirishga asoslangan. Shu bilan birga, pedagogik metodikalar individual va guruh xususiyatlarini hisobga olgan holda interaktiv va amaliy faoliyatga yo'naltirilishi zarur.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning metodologiyasi o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish jarayonini ilmiy asosda o'rganishga yo'naltirilgan. Tadqiqotda nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'unlashtirilgan bo'lib, pedagogika, psixologiya va lingvistika sohalaridagi ilmiy asoslar asos qilib olingan. Tadqiqotning metodologik poydevori sifatida interaktiv va faol o'quv faoliyatini rag'batlantirishga qaratilgan pedagogik prinsiplardan foydalangan. Shu jumladan, individual yondashuv, bosqichma-bosqich rivojlantirish, muloqotga yo'naltirilgan o'qitish va o'quvchilarni mustaqil fikrlashga rag'batlantirish prinsiplari asosiy o'rin tutadi.

Tadqiqotning metodologik vositalari sifatida amaliy mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, guruhli muhokamalar, loyiha ishlari va interaktiv testlar qo'llanilgan. Bu vositalar o'quvchilarning lingvistik, sotsiokultural va strategik kommunikativ komponentlarini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida o'quvchilarning dastlabki va yakuniy kompetentlik darajalari monitoring qilinib, individual yondashuvning samaradorligi baholangan.

Tadqiqotning ilmiy metodlari sifatida kuzatish, eksperiment, test va so'rovnomalar, shuningdek, o'quv faoliyatining analitik tahlili qo'llanilgan. Kuzatish orqali o'quvchilarning interaktiv mashg'ulotlarda faol ishtirok etishi, muloqot strategiyalarini qo'llash qobiliyati va o'zaro hamkorlikdagi muvaffaqiyati baholangan. Eksperimental ishlar esa o'quv jarayonida kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning turli metodlarini sinab ko'rishga imkon yaratdi. Test va so'rovnomalar o'quvchilarning bilim, ko'nikma va muloqotdagi qobiliyatlarini aniqlashga xizmat qilgan, shuningdek, amaliy mashg'ulotlarning samaradorligini raqamli tarzda o'lchash imkonini bergan.

Shuningdek, tadqiqot metodologiyasi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va elektron resurslardan foydalangan holda ishlab chiqilgan. Masofaviy va aralash ta'lim shakllari tadqiqot jarayonida qo'llanilib, o'quvchilarning mustaqil va guruhli faoliyatini samarali rivojlantirishga xizmat qilgan. Bu yondashuv o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olib, interaktiv va ijodiy mashg'ulotlarni tatbiq etish imkonini yaratdi.

Natijada, ushbu metodologiya o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish jarayonini tizimli, bosqichma-bosqich va ilmiy asoslangan tarzda amalga oshirishga imkon yaratadi. Metodologik yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u o'quvchilarning lingvistik bilimlari, madaniy tushunchalari va strategik muloqot qobiliyatlarini uyg'un rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish va individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish jarayonida qo'llanilgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Eksperimental ishlar davomida o'quvchilarning lingvistik, sotsiokultural va strategik komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan interaktiv mashg'ulotlar, guruhli muhokamalar va rolli o'yinlar natijasida ularning muloqot qobiliyatlarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. O'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalash, tinglash va boshqalar bilan samarali muloqot qilishda ilgari surilgan metodlar orqali yaxshilanish ko'rsatdilar.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning kommunikativ kompetentligi individual va guruh faoliyati asosida rivojlanadi. Sinfda va masofaviy ta'lim jarayonlarida qo'llangan aralash metodlar (blended learning) o'quvchilarga mustaqil ishlash imkonini yaratib, ularning interaktiv muloqot va ijodiy faoliyatini rag'batlantirdi. Shuningdek, loyiha asosida

va rolli mashg'ulotlar orqali o'quvchilar o'zaro hamkorlik ko'nikmalarini mustahkamladi va muloqot strategiyalarini muvaffaqiyatli qo'llashni o'rgandi.

Tadqiqot davomida o'quvchilarning lingvistik bilimlari bilan bir qatorda sotsiokultural kompetentlik ham sezilarli darajada oshgani kuzatildi. O'quvchilar turli madaniy kontekstlarda muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirdi, madaniy kodlarni tushunish va ulardan muloqot jarayonida to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini shakllantirdi. Bu esa o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini tizimli va samarali tarzda rivojlantirish imkonini berdi.

Muhokama qismida aniqlanishicha, o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish jarayonida individual yondashuvning o'rni katta. Har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va bilim darajasi hisobga olingan holda tashkil etilgan mashg'ulotlar natijalarni sezilarli darajada oshirdi. Shuningdek, interaktiv va ijodiy mashg'ulotlarning doimiy qo'llanilishi o'quvchilarning muloqotga bo'lgan motivatsiyasini oshirdi va ularni faol ishtirok etishga rag'batlantirdi.

Xorijiy va mahalliy pedagogik tajribalardan kelib chiqib, natijalar shuni ko'rsatadiki, kommunikativ kompetentlikni shakllantirishda turli metodlarni uyg'unlashtirish muhim. Sinxron va asinxron masofaviy ta'lim shakllari, aralash ta'lim modellari, loyiha asosidagi mashg'ulotlar va guruhli faoliyat o'quvchilarning bilim, ko'nikma va muloqot qobiliyatlarini integrativ rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonni shaxsiylashtirish, individual yondashuv va faol interaktiv metodlarni tatbiq etish kommunikativ kompetentlikni mustahkamlashning samarali strategiyasidir.

O'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish tadqiqoti ko'rsatdiki, bu jarayon lingvistik bilimlarni, sotsiokultural tushunchalarni va strategik muloqot qobiliyatlarini uyg'un rivojlantirishga asoslangan murakkab pedagogik faoliyatdir. Tadqiqot davomida qo'llanilgan interaktiv mashg'ulotlar, guruhli muhokamalar, rolli o'yinlar va loyiha ishlari o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirdi, ularning o'z fikrini aniq ifodalash, tinglash va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini mustahkamladi. Shu bilan birga, individual yondashuv va o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda muhim omil bo'ldi.

Aralash ta'lim va masofaviy ta'lim shakllari tadqiqotda o'quvchilarning mustaqil ishlash, o'z bilimlarini amalda qo'llash va interaktiv faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Masofaviy vositalar orqali o'quvchilar o'z vaqtida bilimlarni qayta ishlash, test va topshiriqlarni bajarish orqali muloqot ko'nikmalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ldi. Shu bilan birga, sinfdagi an'anaviy darslar bilan aralash ta'lim modeli pedagogik jarayonni boyitdi va o'quvchilarning ijodiy fikrlash hamda hamkorlik ko'nikmalarini oshirdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishning samarali yo'llari interaktiv, loyiha asosidagi va aralash pedagogik metodlarga asoslangan bo'lib, u o'quvchilarning lingvistik, sotsiokultural va strategik komponentlarini uyg'un rivojlantirishga imkon beradi. Shu bilan birga, natijalar pedagoglarga o'quv jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarni faol muloqotga jalb qilish va kommunikativ ko'nikmalarni tizimli shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, kommunikativ kompetentlikni shakllantirishda individual va guruh yondashuvlarini uyg'un qo'llash zarur. O'quvchilarning qiziqishlari, bilim darajasi va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan pedagogik mashg'ulotlar ularning motivatsiyasini oshirdi va faol muloqotga jalb qilish imkonini berdi.

Shu sababli, pedagoglar interaktiv metodlar, loyiha ishlari va guruhli mashg'ulotlarni muntazam qo'llash orqali o'quvchilarda samarali kommunikativ kompetentlikni shakllantirishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot shuni tasdiqladiki, o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish tizimli va bosqichma-bosqich yondashuvni talab qiladi. Lingvistik bilimlar, sotsiokultural tushunchalar va strategik muloqot ko'nikmalarini integrativ rivojlantirish orqali pedagoglar o'quvchilarning ijtimoiy muloqot qobiliyatini oshiradi, ularni turli kontekstlarda samarali muloqot qilishga tayyorlaydi. Shu bilan birga, natijalar pedagoglarga amaliy tavsiyalar beradi: o'quv jarayonini interaktiv va loyiha asosida tashkil etish, individual yondashuvni ta'minlash va o'quvchilarning faol muloqotga jalb qilinishini rag'batlantirish orqali kommunikativ kompetentlikni yanada samarali shakllantirish mumkin.

Natijada, o'smir yoshdagi o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish jarayoni nafaqat ularning akademik yutuqlarini oshiradi, balki ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga ham muhim hissa qo'shadi, bu esa zamonaviy pedagogik jarayonning asosiy maqsadlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G.Akhmedova, Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, –2018.
2. H.Voiz Koshifiy, Shaxs tarbiyasi va kommunikatsiya. Toshkent: Fan, –2005.
3. S.Ganieva, Maktabda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish metodikasi. Toshkent: Pedagogika, –2015.
4. В.Зхуравлев, Психология и коммуникация в образовании. Москва: Просвещение, –2017.
5. А.Ликхачев, Компетентностный подход в образовании. Санкт-Петербург: Питер, –2016.
6. Ю.Разумов, Коммуникативные навыки у подростков. Москва: Академия, –2020.
7. N.Smirnova, Pedagogical foundations of developing communication skills in adolescents. London: Routledge, –2015.
8. R.Toshpulatov, O'smirlar psixologiyasi va ta'lim metodikasi. Toshkent: Sharq, –2021.
9. L.S.Vygotsky, Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. D.Yakubova, Muloqot madaniyati va yoshlar rivoji. Toshkent: Ilm-fan, –2018.